

El pensament geogràfic a Catalunya

Joan VILÀ VALENTÍ

Catedràtic de Geografia. Universitat de Barcelona

Es tracta, és clar, del pensament geogràfic contemporani. Podem partir dels darrers decennis del segle passat. Així, doncs, és una història d'un centenar llarg d'anys. Hi veiem tres etapes força ben definides; malgrat els inconvenients d'aquests tipus de divisions i les possibles generalitzacions un xic abusives, creiem que ens pot ésser ben útil i esclaridor delimitar les característiques conceptuals d'aquests tres grans marcs.

Una primera etapa s'allarga entre els dos últims decennis del segle passat fins als primers anys del tercer decenni de la centúria actual; hom cerca especialment recollir informació geogràfica. La segona arriba fins a mitjan del setè decenni; la geografia és concebuda fonamentalment com una anàlisi comarcal, amb conceptes i mètodes que procedeixen en bona part de l'escola geogràfica francesa. Els últims vint-i-cinc anys configuren bé una tercera etapa, amb una geografia realitzada exclusivament per grups de geògrafs universitaris.

1. La cerca de la informació geogràfica (1880-1922)

Per a la majoria dels autors que treballen com a geògrafs en aquesta època, la geografia és concebuda com una disciplina que recull informació geogràfica sobre un determinat país, en el nostre cas, Catalunya. Aquesta informació es refereix al territori —relleu, costes, corrents fluvials, etc—, a la població i a la seva implantació territorial —pobles, ciutats— i a les activitats econòmiques.

Aquesta tasca de recollida d'informació és efectuada amb un veritable deler per una colla d'autors de formació ben diferent. En molts d'ells hi ha una actitud que arrenca de corrents romàntics (interès per les peculiaritats i els sabers populars; recerca de racons i paisatges fins a cert punt exòtics) i del moviment social i cultural de la Renaixença (inte-

rès per la caracterització i identificació, històrica i també geogràfica, de Catalunya). Sovint hi ha un coneixement directe del país, a través de l'excursionisme, un fet ben característic de l'època.

En alguns autors, especialment els naturalistes, hi ha un cert rigor en l'estudi geogràfic. En altres, interessats per les característiques poblacionals i econòmiques, hi ha una continuació de la línia estadística, ja ben definida a mitjan segle. La majoria, però, són simplement autors que, amb una certa cultura, a vegades de nivell alt (advocats, historiadors, etc), s'interessen per aplegar informació sobre el país.

Curiosament, però, i d'acord amb el que acabem de dir, és en gran part una geografia sense geògrafs, volem dir sense autors que hagin tingut una formació superior geogràfica. Respecte als continguts, un fet que cal destacar és el descobriment de la comarca com a objecte material d'estudi. A tall d'exemple direm que un naturalista, el botànic Joan Cadevall, publica un estudi sobre el Vallès i que un altre naturalista, el geòleg Norbert Font i Sagué, prepara el primer mapa acurat sobre les comarques a Catalunya, ja a finals de segle (1897). Per altra banda cada vegada seran més interessants, per a alguns autors, certs aspectes que complementen i són expressió alhora de fets pròpiament geogràfics, com poden ésser la millora de la cartografia i de l'estadística o la recollida i anàlisi de topònims.

Una obra ben significativa i que correspon plenament a les línies i característiques que acabem de definir és la *Geografia General de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi (1862-1937), un historiador. Es publicà a finals del primer decenni del segle actual (1908) i durant set anys del segon. A part del volum dedicat a la ciutat de Barcelona, de caràcter històric, n'hi ha un referent al conjunt de Catalunya i un per cadascuna de les quatre províncies. L'exposició s'efectua per municipis agrupats per partits judicials; així doncs, l'aplicació de les divisions oficials és ben patent.

Cal assenyalar que, juntament amb aquest corrent predominant, apareixen en alguns casos altres enfocaments i altres objectius. Aspectes exclusivament econòmics són subratllats per alguns autors, allunyant-se d'aquesta manera de visions naturalistes, historicistes i comarcalistes. Una línia diferent a l'exposada, amb un autor destacat —el naturalista Odón de Buen y del Cos (1863-1945)— correspon a una visió racionalista i llibertària —recordem respecte al segon qualificatiu la influència d'Eliseu Reclus, en ateneus obrers— dels fets geogràfics i històrics; però la seva aplicació als estudis de Catalunya és reduïda i, per altra banda, té escassa continuïtat en el futur. Algunes altres figures, entre les quals sobresurt sens dubte Emili Huguet i Serratacó (Huguet del Villar, 1871-1951) queden malauradament, per motius que ara no és del cas exposar, força aïllades i amb poca repercussió en els anys a venir.

Sí que, en canvi, tindrà continuïtat, com veurem immediatament, la consideració dels conceptes i especialment els mètodes geogràfics dins del camp de la «moderna» pedagogia; podríem parlar, en aquest cas, de la geografia utilitzada com una eina renovadora dins del camp de la pedagogia.

2. La irrupció discontinua de la geografia moderna (1922-1965)

El fet que acabem d'apuntar, entre altres, motiva que durant el segon i tercer decenni del segle actual una colla de professors no universitaris (mestres de primera ensenyança, professors d'Institut i de Normal) s'interessin per la geografia, tot descobrint-la i aplicant-la com una eina pedagògica. En un moment donat, alguns d'ells es converteixen en investigadors.

Els conceptes i mètodes que apliquen procedeixen de la geografia cultivada per alguns naturalistes i especialment —amb tot un aire renovador, d'autèntica «nova» geografia— de l'escola francesa de Paul Vidal de la Blache (1845-1918). La geografia és concebuda per aquesta escola com l'estudi preferent de les relacions que s'estableixen entre el medi físic i els grups humans. En general, el marc d'estudi és la regió i els objectes d'anàlisi són: a) el medi físic; b) l'acció humana, a través d'un «gènere de vida», sobre l'esmentat medi.

Els autors dels quals estem parlant ho apliquen a les diverses comarques catalanes. Heus aquí els estudis més significatius, indicant l'autor, la comarca estudiada i l'any de publicació:

- Miquel Santaló, el Gironès, 1922
- Pau Vila, la Cerdanya, 1926
- Gonçal de Reparaz i Ruiz, la Plana de Vic, 1928
- Pau Vila, el Vallès, 1932
- Joan Carandell, el Baix Empordà (escrit al 1936; publicat al 1942)

Per a una visió un xic més completa d'aquesta fase, caldria afegir-hi sens dubte la figura de Josep Iglésies i Fort (1902-1986) i destacar molt especialment l'acusada personalitat i la significativa obra d'en Pau Vila i Dinarés (1881-1981), que és l'autor que aplica per primera vegada visions modernes a l'estudi de conjunt de Catalunya i a l'anàlisi d'algunes de les seves comarques.

Una segona fase d'aquest període s'obre després de la Guerra Civil (1936-1939). Ara es tracta d'autors amb formació universitària —en general llicenciats a la Facultat de Lletres— que s'interessen, com investigadors, per la geografia. Durant una vintena d'anys, a partir del cinquè decenni ja avançat, aquests geògrafs efectuen estudis comarcals, al nivell universitari més elevat (la tesi doctoral), d'acord amb directrius que continuen arrencant primordialment de l'escola francesa «regionalista», més o menys modificades, adaptades o renovades.

La figura més destacada d'aquest període és la d'un professor de la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona, geòleg i geògraf, Lluís Solé i Sabarís (1908-1985); una obra seva ben significativa és sobre el conjunt dels Pirineus, publicada l'any 1951. Caldria també fer especial menció de la personalitat de Salvador Llobet (nascut el 1908) que ha estat el primer català que s'ha doctorat a la Universitat amb una tesi de geografia.

Es tracta, però, d'unes figures aïllades que no formen pas una línia contínua de treball i que sols tenen en comú ésser llicenciats en Lletres, però sense haver rebut una formació universitària regular en geografia. Es reunien al voltant de l'Institut de Geografia J. S.

Elcano (C.S.I.C.), de l'Institut Francès (amb la figura de Pierre Deffontaines, 1894-1978) i de la Societat Catalana de Geografia (I.E.C.); aquesta última torna a emprendre les seves activitats, que havia iniciat l'any 1935, a partir del 1948. Indiquem els quatre autors als quals ens referirem, amb el títol del seu treball i l'any de presentació d'aquest com a tesi doctoral, sempre a la Universitat Central de Madrid:

- Salvador Llobet, el Montseny, 1944
- Joan Vilà i Valentí, el Bages, 1945
- Albert Compte, l'Alt Empordà, 1962
- Maria de Bolòs, la Garrotxa, 1966

Aquest segon període acaba amb l'aparició tardana, respecte a un bon nombre de països europeus, d'una geografia moderna i eficaç a la Universitat de Barcelona, inicialment explicada per un grup molt reduït de geògrafs. Aquest fet es produeix a partir de mitjan del setè decenni.

Abans caldrà destacar que hi ha una obra que representà complidament la tasca comuna i culminant d'aquests geògrafs dels quals acabem de parlar. Ens referim a la *Geografia de Catalunya* que dirigí Lluís Solé i Sabarís, amb un consell de redacció constituït per Josep Iglésies, Salvador Llobet i Joan Vilà i Valentí; s'hi ajuntà posteriorment, quan tornà del seu exili, Pau Vila. Començà a publicar-se, en tres volums, l'any 1958, i s'acabà vuit anys després. El primer volum és un estudi geogràfic de conjunt de Catalunya, des dels diversos punts de vista físics i humans; el segon i el tercer, en canvi, estan dedicats a estudis comarcals.

3. La geografia i el pensament geogràfic a les Universitats catalanes (a partir de 1965)

Aquest període comprèn els darrers vint-i-cinc anys. Durant el curs acadèmic 1965-66 hom inicià l'organització dels estudis de geografia a la Universitat de Barcelona. Aviat apareixen i es produeixen una colla de fets ben significatius: el Departament de Geografia és creat l'octubre del 1966; la «Revista de Geografia» comença l'any següent, la primera tesi doctoral de geografia a l'esmentada Universitat és acceptada i presentada el juliol del 1968; durant el curs acadèmic 1969-70 és iniciat el primer any de l'Especialitat —i per tant, Llicenciatura— de Geografia, constituint el primer cas d'aparició d'aquests estudis universitaris dins de tot Espanya.

Dos anys després d'haver començat els estudis de geografia a la Universitat de Barcelona, foren iniciats a la Universitat Autònoma de Barcelona. Hi ha, per altra banda, durant un fecund decenni, una notable expansió de centres geogràfics: a partir de la Universitat de Barcelona, foren creats grups de geògrafs a la Ciutat de Mallorca (1968), a Tarragona (1972) i a Lleida (1976); a partir de la Universitat Autònoma de Barcelona, a Girona (1972).

El grup de la Ciutat de Mallorca quedà independitzat, respecte a la Universitat de Barcelona, a partir de la formació, l'any 1976, de la Universitat actualment anomenada de les Illes Balears.

Indiquem a continuació els noms dels professors, organitzadors dels diversos grups assenyalats: Universitat de Barcelona, Joan Vilà i Valentí; Universitat Autònoma de Barcelona, Enric Lluch; delegació a la Ciutat de Mallorca, Bartomeu Barceló; delegació a Tarragona, Lluís M. Albentosa. Des dels primers anys apareixen en el grup de la Universitat de Barcelona, el més nombrós i diversificat, juntament amb Joan Vilà i Valentí, els professors Lluís M. Albentosa, Maria de Bolòs, Horacio Capel, Salvador Llobet i Tomàs Vidal. A la Universitat Autònoma de Barcelona cal esmentar, juntament amb Enric Lluch, Maria Dolors Garcia Ramon.

El nombre de professors ha augmentat notablement durant aquest període: la Universitat de Barcelona, com l'exemple més destacat en quantitat de professors, tenia un catedràtic de geografia l'any 1965; dos el 1970; quatre, el 1980; onze, en l'actualitat.

Convé recordar el que pot representar el fet de la institucionalització universitària d'una matèria, en el nostre cas la geografia. Hi ha una continuïtat en plans i programes d'ensenyament superior, en línies de recerca individuals o en equips i en publicacions regulars o eventuals, en part referides a les tesis de Llicenciatura i de Doctorat que es van presentant. Bona part d'aquestes activitats i manifestacions es presenten clarament en els diversos grups de geògrafs que van apareixent a Catalunya, especialment en els grups inicials de la Universitat de Barcelona i de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Aquests dos grups es caracteritzen també per una notable obertura a la producció geogràfica estrangera. Es mantenen relacions amb un bon nombre de centres de recerca francesos, anglesos, italians i polonesos; també d'Estats Units d'Amèrica. En aquest sentit de vincles amb l'estranger, disminueix força, respecte a l'etapa anterior, la lectura i la influència de la bibliografia francesa i augmenta d'una manera considerable la consulta d'obres de les escoles anglosaxones (Anglaterra, Canadà, Estats Units d'Amèrica). Seria interessant l'estudi de tots aquests fets que, en la present ocasió, simplement assenyalarem.

La geografia és concebuda en aquest període d'acord amb la profundització en certs temes que mostren un fort impacte sobre l'estructura de l'espai, com poden ésser les ciutats o determinats fets econòmics. Evidentment les anàlisis regionals clàssiques, que caracteritzaren com hem vist el període anterior, perden considerable importància. La influència de l'anomenada geografia teòrica o quantitativa, originada en diverses universitats anglosaxones a partir del sisè decenni, comença a reflectir-se clarament a Catalunya —de nou hem de fer al·lusió concreta dels dos grups de la Universitat de Barcelona i Universitat Autònoma de Barcelona—, a partir de finals de la setena i començaments de la vuitena dècades.

L'estudi dels continguts de geografia física és força limitat, quedant reduïts al grup de la Universitat de Barcelona, en aquest cas amb un bon desenvolupament (geomorfologia, climatologia, biogeografia, anàlisi del paisatge), i al grup de Tarragona. Però les recerques predominants són al voltant de determinats temes de geografia humana, entre els quals assenyalarem els poblacionals, agraris i urbans, aquests últims ocupant un nivell ben destacat, especialment en certes fases. En aquestes anàlisis es desenvolupa força l'aplicació de determinades tècniques i metodologies, amb ús de fonts estadístiques, fotografies aèries i imatges de satèl·lits, aquestes últimes a partir de finals del vuitè decenni.

L'anàlisi dels projectes de recerca, de les diverses línies d'investigació, dels continguts dels cursos i seminaris i de les publicacions eventuais o regulars faria possible concretar encara més el que acabem d'assenyalar d'una manera breu i general. La consideració de les revistes geogràfiques (la «Revista de Geografia» de la Universitat de Barcelona, que comença el 1967; els «Documents d'Anàlisi» de la Universitat Autònoma de Barcelona, iniciats set anys després (1974) i que prenen unitat i regularitat el 1982; la revista «Tarraco», del grup de Tarragona, 1980) pot donar lloc també a una ben interessant puntualització sobre el que estem dient. Tenim entès que una de les ponències d'aquest Congrés, en la sessió sobre «Pensament geogràfic», està dedicada precisament a aquesta recerca.

Caldria afegir, ens sembla, dins d'aquests continguts preferentment cultivats, una altra característica dels grups de geògrafs de les Universitats catalanes, especialment durant una dotzena d'anys, a partir de finals del vuitè decenni. En efecte, diversos professors, en aquells moments amb notable eco entre companys i estudiants, es dediquen a l'anàlisi del pensament geogràfic. Es reflecteix especialment en les publicacions regulars assenyalades («Revista de Geografia» de la Universitat de Barcelona; «Documents d'Anàlisi» de la Universitat Autònoma de Barcelona), en una col·lecció començada l'any 1976 («Geocrítica», Universitat de Barcelona) i diverses publicacions eventuais, les primeres aparegudes ja a finals del setè decenni (1969-70).

Com a tema de recerca, l'estudi de les comarques, ja ho hem dit, perd sens dubte el predomini de l'època anterior. En general hom té consciència d'una certa crisi de la geografia regional, especialment durant el vuitè decenni. Després, fins a cert punt, hi ha una revifalla dels estudis geogràfics regionals i comarcals; però l'anàlisi dels aspectes econòmics —conreus, energia, indústria, comerç, serveis— en relació amb l'espai hi pren un lloc predominant. No sols quan l'estudi l'efectuen economistes «regionalistes» —com succeeix ja a finals del setè decenni i començaments del vuitè— sinó també quan els investigadors són geògrafs. D'aquest últim cas en constitueix un bon exemple la col·lecció *Catalunya comarcal*, empresa per la Caixa d'Estalvis de Catalunya, amb un volum —en ocasions dos— dedicat a cada comarca. Els autors d'aquesta obra, en efecte, són economistes i geògrafs. El primer volum aparegué l'any 1978.

Caldria indicar encara una darrera característica de la geografia catalana durant aquesta època. Es tracta de l'aparició i desenvolupament d'un nou tipus de geògraf, no dedicat a l'ensenyament —com a l'etapa anterior— ni pròpiament a la recerca. Paral·lelament a un cert desenvolupament d'una geografia pragmàtica —l'anomenada geografia aplicada—, des dels anys seixanta, apareix el geògraf expert o tècnic. En el darrer decenni aquest fet ha començat a tenir una certa importància quantitativa. Avui dia existeix una «Associació de Geògrafs Professionals de Catalunya», de la qual, segons tinc entès, se'ns subministrarà informació al llarg d'aquest Congrés. Cal subratllar, ens sembla, que els estudis universitaris de geografia, cara al darrer decenni del segle, han de tenir en compte aquesta nova realitat.

Orientació bibliogràfica

Simplement indiquem unes obres que permeten ampliar alguns dels punts assenyalats:

LLUCH, Enric (1961): «La ciència geogràfica», a *Un segle de vida catalana, 1814-1930*, Barcelona, Alcides, I, 328-30, 666-9; II, 989-94, 1.493-1.500.

VILÀ VALENTÍ, J. (1979): «Un decenni de Geografia a Catalunya (1945-1954)», a *Aportació en homenatge al geògraf Salvador Llobet*, Universitat de Barcelona, Departament de Geografia, 203-211.

— (1983): «Els estudis geogràfics sobre Catalunya», a *Gran Geografia comarcal de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, XVII, 17-25.

— (1991): «Els estudis comarcals a Catalunya», a *Gran Geografia comarcal de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, I, 2^a ed. (en curs de publicació).